

ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РЕСУРСНОГО ПІДХОДУ В СИСТЕМІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ

У статті автор конкретизував ключові аспекти понятійного апарату ресурсного підходу в системі підготовки майбутніх учителів у вищих педагогічних навчальних закладах. Зокрема у статті потенціал особистості розглянуто як сукупність природжених і набутих здібностей, можливостей суб'єкта, сутнісних сил, які знаходять вияв у різних видах її діяльності, індивідуальний компонент можливостей людини. «Сутнісні сили людини», «людський ресурс» розкрито в поняттях «потенціал», «потенційні можливості», «особистісний потенціал», визначаючи їх як сукупність наявних індивідуальних можливостей (суб'єктивних сил, здібностей, підготовленості до тієї чи іншої діяльності, спілкування та ін.), що дозволяє визначити ресурсний підхід у педагогічній науці як сукупність технологій, способів, прийомів виявлення й забезпечення, використання ресурсів та розвитку потенціалів особистості з метою підвищення ефективності різних видів її діяльності, організації спілкування та стимулювання суб'єкта до самореалізації. Зазначено, що зовнішні і внутрішні ресурси як певні можливості розвитку індивідуальності пов'язані між собою і їхнє врахування обов'язкове у процесі професійної підготовки майбутнього фахівця, а також ж під час подальшої професійно-педагогічної діяльності.

Ключові слова: педагогічна освіта, підготовка педагогічних кадрів, ресурсний підхід, потенціал, потенційні можливості, здібності, людський ресурс.

В статье автор конкретизировал ключевые аспекты понятийного аппарата ресурсного подхода в системе подготовки будущих учителей в высших педагогических учебных заведениях. В частности в статье потенциал личности рассматривается как совокупность врожденных и приобретенных способностей, возможностей субъекта, сущностных сил, которые находят проявление в разных видах ее деятельности, индивидуальный компонент возможностей человека. «Сущностные силы человека», «человеческий ресурс» раскрыты в понятиях «потенциал», «потенциальные возможности», «личностный потенциал», определяя их как совокупность реальных индивидуальных возможностей (способностей, подготовленности к деятельности, общение и т.п.), что позволяет определить ресурсный подход в педагогической науке как совокупность технологий, способов, приемов выявления и обеспечения, использования ресурсов и развития потенциалов личности с целью повышения эффективности разных видов ее деятельности, организации общения и стимулирование субъекта к самореализации. Определено, что внешние и внутренние ресурсы как определенные возможности развития индивидуальности связаны между собой и их учет обязателен в процессе профессиональной подготовки будущего специалиста, а так же при дальнейшем осуществлении профессионально-педагогической деятельности.

Ключевые слова: педагогическое образование, подготовка педагогических кадров, ресурсный подход, потенциал, потенциальные возможности, способности, человеческий ресурс.

In the article the author specifies the key aspects of the conceptual framework of the resource-based approach in the system of future teacher training at higher educational institutions. In particular, the article considers the potential of the individual as a combination of innate and acquired abilities and possibilities, the essential power manifested in various activities of the individual, the potential of which is an individual component of human capabilities. «Essential power of man», «human resource» are defined through the terms «potential», «potentials», «personal potential» as a combination of available individual capabilities (abilities, preparedness for a particular activity, communication etc.) that allows to define the resource-based approach in pedagogical as a combination of technologies, techniques and methods of detection, identification and application of resources and development of personality potentials to improve the effectiveness of different types of activities, promotion of communication and self-actualization. It is indicated that internal and external resources as particular features of personality development are closely related and their consideration is required in training of future specialists and in the subsequent implementation of vocational and educational activities.

Key words: pedagogical education, teacher training, resource-based approach, potential, potentials, abilities, human resource.

Постановка проблеми. Сьогодні позначено проблемою швидкої та якісної підготовки фахівців з усіх галузей знань. У зв'язку з цим існує необхідність індивідуалізації навчання, що має орієнтуватися на потреби та можливості учня. Основні вимоги до педагогічних кадрів і рівня їхньої підготовки знайшли відображення в Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), Державній програмі «Учитель», Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, в яких наголошується на необхідності підвищення вимог до професійних та особистісних якостей сучасного вчителя, створення культурно-освітнього середовища, яке здатне забезпечити самореалізацію та саморозвиток майбутніх педагогів.

Аналіз актуальних досліджень. Теоретичні питання щодо сутності ресурсів розвитку суб'єкта та їх видів досліджували Р. Акбашева, С. Дружилов, Ю. Забродин, О. Кондаков, В. Марков, О. Цецорина, О. Чаплигін, Т. Шамова та ін. Зв'язок розвитку потенційних можливостей і самовдосконалення особистості був предметом наукових розвідок таких науковців, як Б. Анан'єв, В. Зазикін, О. Ігнатюк, М. Каган, Л. Коган, Л. Мітіна, М. Ситникова, А. Хуторський. Розвиток професійних компетенцій на основі ресурсного підходу ви-

вчали В. Бодров, С. Валентей, С. Дятлов, А. Маркова, Л. Нестеров, О. Савченко, М. Ситникова, С. Шишов та ін.

Незважаючи на певні наробки у психолого-педагогічних дослідженнях щодо ресурсного підходу, актуальність проблеми й інтерес до неї залишаються: відсутні спеціальні педагогічні дослідження всього комплексу питань, пов'язаних із тлумаченням понять «ресурси», «потенції» розвитку особистості, а також питання використання ресурсного підходу в підготовці майбутнього вчителя, у процесі реалізації якого створюються умови не лише виявляти й розвивати потенційні можливості студентів, а й здійснювати їх підготовку до професійної діяльності.

Мета статті — розкрити понятійний апарат ресурсного підходу в системі підготовки майбутніх учителів у вищих педагогічних навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. Внутрішні ресурси є індивідуальним надбанням особистості, що, зумовлюючи її унікальність, і є джерелом індивідуального розвитку. Тому в понятійному апараті, поряд із поняттям «ресурс», вживаються як тотожні поняття «потенціал», «можливість», «резерв», «людський капітал», «сутнісні сили», «потенційні можливості».

Особливості вивчення питань розвитку людини потребують уточнення цих термінів із метою уникнення різних тлумачень у виконаному дослідженні.

Слово «потенціал» походить від латинського *potentia* — потужність, сила, можливість. У довідковій літературі воно визначається, по-перше, як джерело, можливість, засіб, ресурс, резерв, припас, який може бути приведений в дію і використаний для вирішення будь-якого завдання і досягнення певної мети. По-друге, поняття «потенціал» витлумачується також як можливість окремої особистості, суспільства, держави, системи, організації в певній сфері діяльності (науково-технічній, освітній, військовій тощо) [11, с. 72].

Етимологічний словник пояснює, що прикметник «потенційний» запозичено в XIX столітті із французької мови, де іменник *potentiel* є суфіксною похідною від *potens* — той, що «може». Буквально прикметник «потенційний» перекладається «може бути». У філософії потенційне розглядається як приховане явище, яке за певних умов може виявитися актуальним.

Поняття «потенціал» увійшло до понятійного апарату багатьох наук і його відносять як до суспільства у цілому, певних його сфер і соціальних спільностей, так і до окремої особи. При цьому зазвичай мають на увазі сукупність наявних можливостей, засобів у певній

сфері життя, діяльності, що охоплює як об'єктивно існуючі матеріальні цінності і можливості, людські ресурси, так і суб'єктивні сили і здібності людини, рівень її свідомості, підготовленості до певного виду діяльності, тобто вживається вченими поряд з іншими такими, як «можливість», «здібність», «ресурс», «сутнісні сили». Поєднуючись із категоріями «можливість» і «дійсність» та поняттями руху, розвитку, становлення, актуалізації, поняття «потенціал» трансформувалося, збагатилося новим змістом і отримало сучасну інтерпретацію, пов'язану з характеристикою організації ефективної діяльності людини та її особистісними якостями. У філософії поняття потенціалу пов'язується насамперед із категоріями можливості та дійсності, які як модальні характеристики буття відтворюють не тільки вірогідність, тенденцію становлення, але й сталу реальність. «Можливість», виникаючи в межах «дійсності» як одна з її потенцій, репрезентує майбутнє в сьогоденні і, перетворюючись на «дійсність», породжує нові можливості: такою є діалектика їх взаємного переходу [9, с. 125 – 126].

Потенція – це можливість, яка не діє, але вона здатна стати реальністю за певних умов і за наявності певних ресурсів. Перехід можливості в реальність є процесом актуалізації потенції. Завжди у суспільстві приділялася увага потенціалу особистості, її життєдіяльності, а також тій ролі, яку вона відігравала у функціонуванні суспільної системи.

В. Марков та Ю. Синягін визнають потенціал людини як систему її відновлюючих ресурсів, які виявляються у діяльності, що спрямована на отримання соціально значущих результатів [8, с. 250 – 261]. Дослідники зазначають, що у наведеному визначенні необхідно виокремити чотири особливості. По-перше, потенціал людини є ресурсним показником і у зв'язку з цим повинен мати деякий численний показник. По-друге, цей ресурс не є заданим назавжди, а постійно відтворюється у процесі життєдіяльності. По-третє, потенціал людини реалізується у взаємовідносинах між нею й довкіллям, перш за все – суспільством, і являє собою набір векторів, за якими здійснюється ця взаємодія. По-четверте, потенціалу людини притаманна системна якість.

У науковій літературі окремі дослідники ввели поняття «людський потенціал», наголосуючи, що в процесі виробничої діяльності використовується не тільки робоча сила, але й творчі здібності людини. Цієї концепції управління працівниками на виробництві дотримуються С. Валентей і Л. Нестеров. Вони називають важливим введення поняття «людський потенціал» як базового елемента духов-

ного розвитку людей, що відображає духовні потреби суспільства. Основну проблему дослідження людського потенціалу вони вбачають в оцінці можливостей розвитку людини й управління людьми з урахуванням внутрішніх організаційних і зовнішніх факторів навколишнього середовища [2, с. 90 – 102].

Окрім людського потенціалу, запропонованого Л. Євенко, що отримав подальший розвиток у працях С. Валентей, Л. Нестерова, С. Дятлов визначає ще категорію «людські інформаційні ресурси», у якій виділяє не індивіда як носія людського капіталу, а індивіда як потенціал інформаційних ресурсів, носієм яких у будь-якому суспільстві є людина, забезпечуючи динамізм суспільного процесу і високі темпи економічного зростання. Така різноманітність підходів до участі людини в трудовому процесі і прискоренні темпів виробництва свідчить про необхідність більш чіткого підходу до використання даних термінів.

Наближеним за змістом до понять «потенціал», «ресурс» є визначене Д. Леонтєвим, М. Ситниковою поняття «сутнісні сили». Сутнісними силами вважають здібності, інтереси, потреби, соціальний досвід, міру соціальної активності особистості, інтенції (наміри, мета, спрямованість свідомості, волі, почуття на певний предмет), потенції і засвоєні соціальні норми, стереотипи [7, с. 161].

Для більш детального пізнання основних елементів оригінальності (унікальності) людини сутнісні сили розглядаються як інтегративна якість, складна квінтесенція індивідуального і соціального, що є сукупністю можливостей розвитку Я-професійного викладача. У процесі їх здійснення викладач стикається, як мінімум, з двома типовими ситуаціями. Перша характеризується тим, що викладачеві у готовому вигляді надані засоби задоволення його потреб, визначено предмет і ціль діяльності, він діє згідно з відомим алгоритмом, використовуючи існуючий теоретичний інструментарій і стереотипні способи діяльності. Друга ситуація характеризується протиріччям між потребами та наявними у викладача засобами діяльності. Так виникає проблемна ситуація, що стимулює його стремління до самостійного пошуку засобів її вирішення за допомогою аналізу умов і мобілізації розвитку Я-професійного.

Вищезазначене свідчить, що однією із основних складових поняття, що вивчається, є «здібності». «Здібності» — це властивість, особливість, що виявляється в умінні діяти, здійснювати що-небудь [3]. Б. Теплов визначав здібності як індивідуально-психологічні особливості, що стосуються успішного виконання діяльності або діяльності. Здібності відрізняють одну людину від іншої, але не зводяться до

тих знань, умінь і навичок, що є в неї, а є результатом розвитку і не з'являються раптово.

Досліджуючи засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя, Л. Рибалко доходить висновку, що до ресурсів особистості належать її сутнісні сили, які відбивають свідомість, не-свідомість, перехідний стан, тобто є запасом того, чим людина може скористатися в стандартних і нестандартних ситуаціях [12, с. 60]. Як бачимо, поняття здібність, ресурс, потенціал мають спільне значення, зокрема, це особливість, здатність, яка забезпечує виконання певного процесу або діяльності.

На підставі здійсненого аналізу зазначених праць можна дійти висновку, що «сутнісні сили» спонукають людину до діяльності та подальшого розвитку.

Ю. Бабанський визначив поняття «реальні навчальні можливості» як сукупність психологічних, фізіологічних і моральних потенцій особистості, а також зовнішніх умов, які опосередковуються нею та у єдності забезпечують успішність здійснення навчальної діяльності.

Результатом довготривалих досліджень ученого було виявлено найбільш істотні внутрішні й зовнішні компоненти реальних навчальних можливостей, а саме: розвиток психічних процесів і властивостей мислення (уміння виділяти найсуттєвіше в матеріалі, що вивчається, самостійно мислити); навички та уміння навчальної праці (раціонально планувати навчальну діяльність, здійснювати самоконтроль у навчанні, виконувати в належному темпі основні навчальні дії), а також ставлення до навчання, провідні інтереси та здібності учня, його моральну вихованість, свідомість, дисциплінованість, наполегливість у виконанні навчальних вимог, працездатність тощо [1].

Отже, Ю. Бабанським подано ті потенційні можливості особистості, що визначають успішність її навчальної діяльності.

Л. Нечволод «реальними навчальними можливостями» називає зовнішні та внутрішні передумови виконання навчальних вимог окремими учнями, які під впливом зовнішніх умов змінюються [10].

Вивчення «реальних навчальних можливостей» студентів допомагає викладачу зрозуміти причини успішності або неуспішності, щоб забезпечити адекватність впливу на них. Оскільки ці можливості дають інформацію про існуючі потенційні можливості, якими володіє чи не володіє студент, тому вони сприяють забезпеченню ефективності процесу формування, який передбачає зміни, поліпшення, розвиток на основі прихованих ресурсів студента.

На думку сучасних науковців, розкриття потенціалу особистості сприяє стимулюванню її активності як специфічної самореа-

лізації потенційних можливостей. Визначальними чинниками такої активності є здібності, інтереси, мотиви, цілі діяльності, соціальне оточення, яке може підтримати, а може й відкинути конкретну активність людини. Наприклад, об'єктивний механізм саморозвитку суб'єкта діяльності К. Абульханова і Т. Березіна пов'язують із процесом, у якому людина постійно прагне вийти «за власні межі», перевершити себе, розкрити свій невичерпний потенціал. Наголошується, що основний потенціал саморозвитку діяльності людини, її стосунків закладений, передусім, в індивідуальності кожного. Тому як діяльнісні категорії В. Слободчиков виділяє ряд «ресурс – потенціал – дія – умова – мета», в якій перші три елементи виявляються суб'єктом, три останні – об'єктом, а три середні – засобом діяльності. Водночас потенціал розглядається як «структурований ресурс певної потужності, джерело можливої дії», котре може бути розкрите через потреби, потяги, інтенції. Власне потенціал тоді постає як втілений принцип співорганізації ресурсів, через установки, смислові утворення, ціннісні орієнтації тощо [13], що дозволило Д. Леонтьєву визначити потенціал суб'єкта як особистісний потенціал і розглядати його як базову індивідуальну характеристику, стрижень особистості. На його думку, особистісний потенціал – це інтегральна характеристика рівня особистісної зрілості.

А головним феноменом особистісної зрілості та формою вияву особистісного потенціалу є саме феномен самодетермінації індивіда. Особистісний потенціал відображає міру подолання особистістю заданих обставин, урешті-решт, подолання нею самої себе, а також міру зусиль, які докладаються особистістю щодо роботи над собою й обставинами власного життя [7, с. 57 – 58].

Такої ж думки дотримується і Л. Орбан-Лембрик, яка вважає, що потенціал розвитку особистості закладено в ній самій, у її потребах та здібностях, особливо у спрямованих на саморозвиток, самореалізацію.

Отже, особистісний потенціал – це узагальнена, системна характеристика індивідуальних особливостей особистості, яка узагальнює здатності особистості виходити зі стійких внутрішніх критеріїв і орієнтирів у своїй життєдіяльності й зберігати стабільність діяльності та смислових орієнтацій в різних умовах. Тобто, особистісний потенціал – це комплекс духовних властивостей, який дає людині можливість ухвалювати рішення і регулювати свою поведінку, враховуючи й оцінюючи ситуацію, але зважаючи насамперед на свої внутрішні уявлення і критерії.

А. Деркач і В. Зазикін вважають, що особистісний потенціал «містить не лише потенційне в особистості (здібності, природно зумовлені професійно важливі якості, позитивні спадкові чинники), але й систему постійно поновлюваних ресурсів, які примножуються, – інтелектуальних, психологічних, вольових, що сприяє прогресивному особистісному і професійному розвитку» [4, с. 226].

О. Зав'ялова зазначає, що «особистісним потенціалом є сукупність особистісного ресурсу і рівня розвитку самопізнання, які забезпечують процес саморегуляції та самореалізації в змінених умовах існування» [5, с. 58].

На думку Н. Шевандріна, особистість можна схарактеризувати п'ятьма загальними потенціалами: 1) пізнавальним; 2) морально-етичним; 3) творчим; 4) комунікативним; 5) естетичним. Дослідник вважає, що особистість визначається за такими показниками: «що вона знає, що вона цінує, що вона творить, з ким і як вона спілкується, які її естетичні потреби та як вона їх задовольняє» [14, с. 191].

М. Каган, ґрунтуючись на аналізі родових форм діяльності людини, виділив п'ять основних потенціалів особистості – гносеологічний, аксіологічний, комунікативний, художній і перетворюючий. Дослідник виявив: «закономірність організованого зв'язку цих компонентів у структурі особистості, оскільки вони завжди пов'язані один з одним, один одного передбачають і взаємно опосередковують» [6, с. 262 – 263].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, потенціал особистості можна розглядати як сукупність природжених і набутих здібностей, можливостей суб'єкта, сутнісних сил, які знаходять вияв у різних видах діяльності особистості, потенціал якої є індивідуальним компонентом можливостей людини.

«Сутнісні сили людини», «людський ресурс» розкриваємо в поняттях «потенціал», «потенційні можливості», «особистісний потенціал», визначаючи їх як сукупність наявних індивідуальних можливостей (суб'єктивних сил, здібностей, підготовленості до тієї чи іншої діяльності, спілкування та ін.), що дозволяє визначити ресурсний підхід у педагогічній науці як сукупність технологій, способів, прийомів виявлення й забезпечення, використання ресурсів та розвитку потенціалів особистості з метою підвищення ефективності різних видів її діяльності, організації спілкування й стимулювання суб'єкта до самореалізації. Зовнішні ресурси як норми й вимоги і внутрішні як певні можливості розвитку індивідуальності пов'язані між собою й обов'язкові для врахування в процесі професійної під-

готовки майбутнього фахівця, а також під час подальшого здійснення професійно-педагогічної діяльності.

Перспективним визначено такий напрям дослідження, як компаративний аналіз оцінки й оптимізації використання зовнішніх ресурсів в системі підготовки майбутніх учителів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабанский Ю. К. Рациональная организация учебной деятельности / Ю. К. Бабанский. – М. : Знание, 1981. – 96 с.
2. Валентей С. Д. Человеческий потенциал : новые измерители и новые ориентиры / С. Д. Валентей, Л. И. Нестеров // Вопросы экономики. – №2. – 1999. – С. 90 – 102.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
4. Деркач А. А. Акмеология : учеб. пособие / А. А. Деркач, В. Г. Зазыкин. – СПб. : Питер, 2003. – 256 с.
5. Завьялова Е. К. Психологические механизмы социальной адаптации человека / Е. К. Завьялова // Вестник Балтийской педагогической академии. – СПб., 2001. – Вып. 40. – С. 55 – 60.
6. Каган М. С. Человеческая деятельность / М. С. Каган. – М., 1974. – 328 с.
7. Леонтьев Д. А. Самореализация и сущностные силы человека / Д. А. Леонтьев // Психология с человеческим лицом : гуманистическая перспектива в постсоветской психологии : сб. статей / под ред. Д. А. Леонтьева, В. Г. Щур. – М. : Смысл, 1997. – С. 156 – 176.
8. Марков В. Н. Потенциал личности / В. Н. Марков, Ю. В. Синягин // Мир психологии. – 2000. – №1 (21). – С. 250 – 261.
9. Митина Л. М. Психология профессионального развития учителя / Л. М. Митина. – М. : Флинта, 1998. – 200 с.
10. Нечволод Л. І. Педагогічні умови використання робочих зошитів з друкованою основою в процесі індивідуалізації навчання школярів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Нечволод Любов Іванівна. –Х., 2002. – 173 с.
11. Профессионально-культурное становление студента в образовательном процессе / отв. ред. В. В. Игнатова, О. А. Шушерина. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 2005. – 267 с.
12. Рибалко Л. С. Методолого-теоретичні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя (акмеологічний аспект) : монографія / Л. С. Рибалко. – Запоріжжя : ЗДМУ, 2007. – 443 с.
13. Слободчиков В. И. Основы психологической антропологии. Психология развития человека : Введение в психологию субъективности : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М. : Школа-пресс, 1995. – 383 с.
14. Шевандрин Н. И. Социальная психология в образовании / Н. И. Шевандрин // Концептуальные и прикладные основы социальной психологии. – М. : ВЛАДОС, 1995. – Ч. 1. – 554 с.